

Kelib chiqishi uzoq bo'lgan g'o'za namunalarini duragaylash natijasida yaratilgan tizmalarda qimmatli xo'jalik belgilarini o'zgaruvchanligi

U.Z.Abdumalikov -*Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya

Kelib chiqishi uzoq bo'lgan g'o'za namunalarini duragaylash asosida yaratilgan yangi tizmalarda qimmatli xo'jalik belgilarining jumaladan tola chiqimi, tola uzunligi va bitta ko'sakdagi paxta vaznining o'zgaruvchanligi aniqlangan, bunda T-1288, T-135/21, T-105/21 va T-118/21 tizmalari qimmatli xo'jalik belgilarning kompleks majmui bo'yicha andozaga nisbatan yuqori natijalarni qayd etganligini ko'rishimiz mumkinligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: G'o'za, paxta, ko'sak, nav, tizma, yuqori avlod, seleksion ashyolar, kombinatsiya, tola uzunligi, tola chiqimi, bitta ko'sakdagi paxta vazni.

Malumki, paxtachilik xalq xo'jaligida muhim ahamiyatga ega tarmoq hisoblanadi. O'zbekistonda g'o'za seleksiyasida erishilgan katta yutuqlarga qaramasdan, tola sifati IV-tipga mansub, tezpishar, tola chiqimi 40% dan yuqori, vilt kasalligiga bardoshli bo'lgan o'rta tolali g'o'za navlarini yaratish va amaliyotga tadbiq etish ishlari talab darajasida emas. Chunki, paxtachilik rivojlangan Xitoy, Avstraliya, Isroil, Gretsiya kabi davlatlarda ishlab chiqarishda ekilayotgan g'o'za navlari nafaqat tola sifati, balki tola hosildorligi (chiqimi) bo'yicha ham yuqori ko'rsatkichlarga ega. Shuning uchun, xo'jalik belgilarning ijobiy majmuasiga ega bo'lgan g'o'za navlari seleksiyasi yo'nalishidagi ilmiy izlanishlar orqali tezpishar, yuqori tola sifati va hosildorligiga ega hamda viltga bardoshli g'o'za navlarini yaratish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

O'zbekistondagi mavjud genofond namunalarini seleksiya jarayoniga jalb etish asosida seleksiya uchun boshlang'ich manbalarni ajratib olishga qaratilgan izlanishlar natijasida bir qator g'o'za navlari yaratilgan va ular katta maydonlarda ekilmoqda. Biroq, Respublikamizda ekilayotgan navlarning aksariyati tola chiqimi past, asosiy paxta hosili kech pishib yetilishi, ya'ni oktyabr oyidagi yog'ingarchiliklar oqibatida tola sifati hosildorligi pasayib ketadi.

Sh. E. Namazov, S. K. Matyoqubovlar introgressiv tizmalarni chatishtirishdan olingan F_1 - F_4 duragaylarining irsiylanishi va o'zgaruvchanligi bo'yicha ilmiy tadqiqot natijalarida duragaylarda yillar davomida bir-biridan keskin farqlanuvchi natijalarni paydo bo'lishi, duragaylarga miqdoriy belgilar bilan irsiylanishi bir qatorda tashqi muxit faktorlari ham ta'sir qilishi mumkinligi isbotlangan. Introgressiv g'o'za tizmalari ishtirokida yaratilgan F_2 - F_3 duragaylari orasidan tola uzunligi belgilarining ijobiy majmuasiga ega rekombinantlarni ajratib olish imkoniyati yuqori ekanligi tasdiqlangan [1; 61-63-b.].

Bir qancha Respublikamiz va chet-el olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda turlararo duragaylash asosida yovvoyi g'o'za turlaridagi xo'jalik uchun qimmatli belgi-xususiyatlarni madaniy navlarda mujassamlash va genetik jihatdan boyitish, hosildor, tezpishar, tola chiqimi va sifati talab darajasidagi hamda turli noqulay sharoitlarga bardoshli bo'lgan boshlang'ich ashyolar tanlab olish hamda ularni amaliy seleksiyaga tadbqiq etish, qimmatli xo'jalik belgilarning ijobiy majmuasiga ega bo'lgan yangi navlar yaratish imkoniyatini yanada oshirish mumkinligi isbotlangan. [2; 9-10-b., 3; 155-156-b., 4; 48-49-b.].

Avvalgi yillarda PSUYAITning "G'o'za genetikasi va sitologiyasi" laboratoriyasida turli xil duragaylash uslublarini qo'llagan holda o'tkazilgan tadqiqotlar doirasida turli genetik irsiyat va qimmatli xo'jalik belgilarning ijobiy majmuasiga ega yangi genetik jihatdan boyitilgan rekombinantlar, g'o'za oilalari, tizmalari va navlari yaratilgan hamda ulardan genetik-seleksion tadqiqotlarda va ishlab chiqarishda keng foydalanilmoqda.

Tadqiqotlarimizga kelib chiqishi ekologo-geografik uzoq bo'lgan duragaylarni chatishtirishdan olingan tizmalarni jalb qilganmiz. Tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilayotgan tizmalarda tola uzunligining irsiylanishi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda o'rtacha 32,6 mm (T-118/21) dan 34,5 mm gacha (T-135/21) bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. O'rganilayotgan tizmalar o'rta tolali andoza C-6524 g'o'za naviga taqqoslanganda (33,5 mm) tizmalar ichidan andozaga nisbatan 0,5 mm dan 1,0 mm gacha tolasi uzunligini ko'rishimiz mumkin. Tizmalar orasida T-1288 va T-135/21 tizmalari boshqa tizmalarga qaraganda tola uzunligi bo'yicha yuqori natijalarni qayd qilib o'tdi. Qolgan tizmalar T-118/21 va T-105/21 tizmalari andozadan past natija ko'rsatdi (1-jadvalga).

1-jadval

Ekologo-geografik uzoq duragaylash orqali yaratilgan tizmalarda tola chiqimi, uzunligi va bitta ko'sakdagi paxta vaznining o'zgaruvchanligi

№	Tizmalar	Tola uzunligi mm		Tola chiqimi %		Bitta ko'sak vazni gr.		
		M±m	V%	M±m	V%	M±m	σ	V%
1	T-1288	34,0±0,73	6,88	38,2±1,05	4,12	6,41±0,41	0,32	5,34
2	T-135/21	34,5±2,55	10,41	41,2±2,01	6,04	5,54±0,64	0,38	6,24
3	T-105/21	33,0±2,23	9,38	38,2±1,26	4,81	5,84±0,58	0,37	6,20
4	T-118/21	32,6±1,93	7,82	39,6±1,92	5,57	6,09±0,43	0,27	4,35
5	Andoza C-6524	33,5±1,03	3,31	35,2±0,78	2,12	5,65±0,23	0,16	2,61

Tola chiqimi ko'rsatkichi ham paxtachilik soxasida muxim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Biz tadqiqotlarimizda tola chiqimi bo'yicha ham tadqiqotlar olib borganmiz. Tadqiqot natijalariga ko'ra o'rganilayotgan tizmalarda o'rtacha 38,2 % dan (T-1288, T-105/21) 41,2 % gacha (T-135/21) bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. O'rganilayotgan tizmalar o'rta tolali andoza C-6524 g'o'za naviga taqqoslanganda (35,2 %) deyarli barcha tizmalar andozadan 3 % dan 6 % gacha ustunlikni namoyon qildi (1-jadval).

Muhim qimmatli xo'jalik belgilaridan biri bitta ko'sakdagi paxta vazni xisoblanib, g'o'zaning xosildorligi bitta ko'sak vazni bilan uzviy bog'liq xisoblanadi. Shuning uchun tadqiqotlarda bitta ko'sak vaznining irsiylanishi bo'yicha tajribalar olib borildi. Tajriba natijalariga ko'ra tizmalarda bitta ko'sak vazni o'rtacha 5,54 grammdan (T-135/21) 6,41 grammgacha (T-1288) bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Tizmalar o'rta tolali andoza nav C-6524 g'o'za naviga taqqoslanganda (5,65 gramm) 3 ta tizma T-105/21 (5,84 gramm), T-118/21 (6,09 gramm), T-1288 (6,41 gramm) yuqori natija ko'rsatib andozadan ustunlikni namoyon qildi. Faqatgina bitta tizma T-135/21 (5,54 gramm) bitta ko'sak vazni bo'yicha andozadan past natija ko'rsatdi (1-jadval).

Tahlil natijalariga ko'ra o'rganilgan barcha tizmalar qimmatli xo'jalik belgilarning kompleks majmui bo'yicha andozaga nisbatan deyarli yuqori natijalarni qayd etdi va mazkur tizmalardan kelajakda qimmatli xo'jalik belgilari ijobiy bo'lgan yangi navlar chiqishiga hamda yangi navlar yaratishda ushbu tizmalar boshlang'ich ashyo bo'lib xizmat qilishi xulosa qilindi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Namazov Sh. E., Matyoqubov S. K. *Introgressiv g'o'za tizmalari ishtirokida chatishtirib olingan F_1 - F_4 duragaylarida tola uzunligining irsiylnishi va o'zgaruvchanligi // Xorazm ma'mun akademiyasi axborotnomasi №-5. 2021. B-61-63.*
2. Qosimov A., Egamov X. *O'rta tolali g'o'za navlarida o'zaro chatishish qobiliyatlarini o'rganish. // Agro ilm – O'zbekiston qishloq xo'jaligi №-5 (49), 2017. B-9-10.*
3. Qosimov A. *"G'o'zaning o'rta tolali navlarida o'zaro chatishish qobiliyatlarini o'rganish". // Tuproq unumdorligini oshirishning ilmiy va amaliy asoslari. 2007. B-48-49.*
4. Белявская Л.Г. Проявление трансгрессивной изменчивости в потомствах межсортовых гибридов сои // Масличные культуры. Научно-технический бюллетень Всероссийского научно-исследовательского института масличных культур. Москва, 2013. -Вып.2. С-155-156.